

Ivan Hoste

Ecologische geschiedenis

Ecologische geschiedenis ontstond als een aparte discipline in de jaren 1970 in de V.S. Ze bestudeert de rol van het leefmilieu in het leven van de mens, en de rol en plaats van de mens in het functioneren van ecosystemen. Ecologen en historici die dit proberen om te zetten in concrete thema's en onderzoeksmethoden, merken al spoedig dat het uitgesproken interdisciplinaire karakter van deze jonge wetenschap de zaak wel boeiend, maar bepaald niet altijd eenvoudiger maakt.

Nemen we pragmatisch de begrippen 'mens' en 'natuur' (het laatste incl. een aantal niet-levende componenten) als uitgangspunt, dan kunnen we tussen die beide polen twee continuums onderscheiden. Plaatsen we deze haaks op elkaar, dan ontstaan er vier sectoren, nl. de mens als biologisch wezen, de mens als cultuurschepper, de door de mens getransformeerde natuur en de 'pure' natuur (fig. 1). De mens bezet in het schema twee sectoren. Enerzijds is hij door Linnaeus ondebeldzinnig ingepast in het 'natuurlijk systeem', anderzijds is hij meer dan welk dier ook in staat tot het scheppen van cultuur. Cultuur krijgt hier een ruime invulling, en omvat bijv. zowel de in de Middeleeuwen in tuinen toegepaste snoei- en vlechtwerktechnieken, als miniaturen met afbeeldingen daarvan in gebedenboeken.

Het relatieve belang van elk van de vier sectoren is in de loop van de geschiedenis diepgaand gewijzigd. Vooral de oorspronkelijke, 'pure' natuur is, als een gevolg van menselijke ingrepen, sterk teruggedrongen en in hoge mate geworden tot 'getransformeerde natuur', zoals we die kennen van de West-Europese halfnatuurlijke landschappen. Meer dan het gewicht van het getal (cf. de snelle bevolkingstoename van de voorbije paar eeuwen), is in dit proces het karakter van de mens als cultuurschepper van doorslaggevende betekenis.

Geen van de vier sectoren, die onderling door talrijke relaties met elkaar zijn verbonden, kan bij het bepalen van het werkterrein van de ecologische geschiedenis buiten beschouwing blijven. Worster (1998), één van de grondleggers van de ecologische geschiedenis, groepeerde de mogelijke onderzoeksthema's in drie clusters.

Cluster 1: de natuur (fauna en flora)

De eerste cluster omvat het functioneren en evolueren van 'de natuur' in het verleden. Natuur is hier niet beperkt tot flora, fauna en landschap, maar omvat bijv. ook het klimaat en geologische processen zoals vulkaanuitbarstingen en aardbevingen. Studies met betrekking tot fauna en flora worden vaak aangeduid met de term historische ecologie (in het Engels 'historical ecology'), maar anderen maken geen onderscheid tussen 'historische ecologie' en 'ecologische geschiedenis'. Wordt bewust wel een onderscheid gemaakt, dan wordt ecologische geschiedenis doorgaans gezien als veelomvattender (behandelt de 3 clusters), terwijl historische ecologie zich beperkt tot onderzoek aan thema's uit cluster 1. Een aantal aspecten van de historische ecologie in deze engere zin leunt dicht aan bij de landschapsgeschiedenis.

Cluster 2: de mens benut zijn leefomgeving

De tweede cluster onderwerpen legt veel meer de nadruk op socio-economische processen. De sociale en economische verhoudingen in een samenleving bepalen in hoge mate hoe de natuur – fauna, flora, landschap, bodemrijkdommen, enz. – in de directe omgeving, maar eventueel ook veraf (bijv. in gekoloniseerde gebieden), door de verschillende sociale geledingen benut dan wel ontzien wordt. C.S. Lewis wees erop dat wat omschreven wordt als controle of uitbuiting van de natuur, in werkelijkheid dikwijls niets anders is dan de overheersing van één sociale groep door een andere, met de natuur als werktuig (geciteerd in Thiele, 1999).

Niet elk individu of elke sociale groep heeft eenzelfde impact op zijn/haar leefomgeving. Kan in ecologische studies van individuele diersoorten in de regel worden uitgegaan van relatief homogene populaties (afgezien van bijv. leeftijdsklassen, seksueel dimorfisme enz.), dan gaat dit voor *Homo sapiens* veel minder op. De erg verschillende ecologische voetafdruk van een hedendaagse modale WASP (*White Anglo-Saxon Protestant*) in de V.S. en een Ka'apor jager-voedselverzamelaar in Brazilië, is van een andere orde dan de verschillen die bestaan tussen populaties of individuen van een wilde diersoort. Net zo belangrijk als de verschillen tussen

of historische ecologie?

Met de ontdekking van Amerika, in 1492, kwam een sterke intercontinentale uitwisseling van planten- en diersoorten op gang. Vandaag domineert 'onze' Grote kattenstaart de vegetatie in talrijke wetlands in Noord-Amerika. Foto genomen in W-Europa, met nectar zuigende Citroenvlinders.

Begin 20ste eeuw werd de uit Noord-Amerika afkomstige Muskusrat voor het eerst in Europa (Tsjechië) uitgezet. Diverse latere introducties en ontsnapte dieren uit kwekerijen hebben ervoor gezorgd dat de Muskusrat vandaag in Vlaanderen en Nederland heel goed is ingeburgerd.

culturen, is daarnaast de sociale ongelijkheid binnen culturen of staten.

De tweede cluster onderwerpen wordt vooral bestudeerd door historici, die meestal het begrip ecologische geschiedenis gebruiken. Wordt een thema als water- en luchtvervuiling bestudeerd, dan is 'milieugeschiedenis' een alternatieve term. Een belangrijke voedingsbodem voor de jonge ecologische geschiedenis in de V.S. (in het Engels 'environmental history') was de antropologie, die zich vanouds inliet met grote vragen betreffende de wederzijdse beïnvloeding van mens en leefomgeving (bijv. Bennett, 1976). Een

reden waarom historici soms een zekere reserve inbouwen ten opzichte van de ecologische geschiedenis, is hun afkeer van milieudeterminisme, dat zij ervaren als het kortwieken van de vrijheid en zelfbeschikking van de mens. Dit verklaart bijv. hun niet altijd zo positieve ontvangst van 'Zwaarden, paarden en ziektekiemen' van bioloog J. Diamond (2000), een boek dat 13.000 jaar wereldgeschiedenis samenvat en dat daarbij ruim aandacht besteedt aan onder meer de rol van geografische factoren en de aan- of afwezigheid van domesticerbare planten en dieren.

Cluster 3: ideeëngeschiedenis

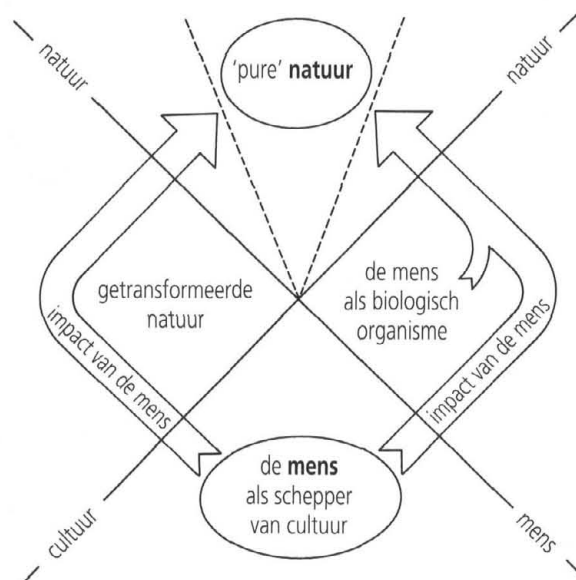
De derde cluster onderwerpen tenslotte omvat de ideeën- en mentaliteitsgeschiedenis. Hier hoort onderzoek thuis dat zich bezighoudt met bijv. de representatie van de natuur in de kunst, de spanning tussen norm en werkelijk gedrag voor wat betreft de omgang met dieren (zowel de wilde fauna als huisdieren), de artistieke en gebruiksappreciatie van ongerepte wildernis of cultuurlandschappen, de ontwikkeling van het natuurbehoudsdenken, enz.

Handen af of handen uit de mouwen?

Eisenberg (1998) onderscheidt twee basishoudingen ten opzichte van natuur en wildernis: enerzijds de 'planet fetishers', die de mens het liefst niet zien tussenkomen in het raderwerk van de natuur en die daarom de wildernis als hoogste norm hanteren; anderzijds de 'planet managers', die altijd weer willen ingrijpen en bijsturen. In een regio zonder echte wildernis, zoals in Vlaanderen en Nederland, lijkt die tegenstelling misschien minder relevant, maar dat is dan gerekend zonder het ecotoerisme en de eind 20ste-eeuwse geografische verruiming van het blikveld van de natuurbeheerders.

Lange tijd was de tegenstelling niet zo scherp en werden, meestal in relatief kleine reservaten, 'zachte', traditionele beheerstechnieken, zoals plaggen en

Fig. 1. Door het onderscheiden van twee haaks op elkaar staande verdeellijnen (mens vs. natuur en cultuur vs. natuur) ontstaan vier deelsectoren. In de loop van de geschiedenis is de impact van de mens, vooral als cultuurschepper, steeds groter geworden.

maaïen, toegepast. Dit beheer ging hand in hand met het inzicht dat in de reservaten cultuurlandschappen of 'halfnatuurlijke' ecosystemen voor het nageslacht werden bewaard, die al heel lang menselijke beïnvloeding hadden gekend. Een gedeelte van de managers echter, zich baserend op een mix van enerzijds harde feitenkennis van huidige en vroegere ecosystemen in binnen- en buitenland, en anderzijds op droombeelden van landschappen uit een ver tot heel ver verleden, heeft sinds kort het voortouw genomen. Zij trekken met bulldozers en grote landinrichtingsplannen het terrein op om er de basis te leggen van nieuwe, grootschalige natuur.

Dit lijkt een heel paradoxale ontwikkeling, of misschien toch niet. Het heeft allemaal te maken met de oude dichotomie tussen mens en natuur, tussen cultuur en natuur. Het sluimerende geloof in deze dualistische visie – vaak ook bij mensen die er rationeel wel degelijk afstand van nemen – maakt de weg vrij om de grote

de mens met de natuur? Wellicht dat ecologisch-historisch onderzoek – thematisch breed opgevat, niet beperkt tot louter een historie van fauna en flora of 'natuurlijke' ecosystemen! – kan helpen om antwoorden op die vragen te formuleren.

Meer aandacht voor de historische dimensie van het landschap lijkt in ieder geval gewenst op een moment dat beslissingen worden voorbereid (bijv. natuurontwikkelingsprojecten) die een belangrijke breuk met het verleden in het vooruitzicht stellen. Men dient vragen te stellen bij een aanpak die de 'harde' sporen van de geschiedenis zonder wroeging definitief zou uitwissen middels ingrepen die, minstens gedeeltelijk, geïnspireerd zijn op beelden die de natuurontwikkelaar zich gevormd heeft van landschappen en ecosystemen uit het verleden – of ook wel op beelden van verafgelegen natuurgebieden (zoals Bialowieza), waarvan men aanneemt dat daar nog iets bewaard is van wat hier al sinds lang verdwenen is.

Meindert Hobbema, *Het laantje van Middelharnis* (1689). Het schilderij geeft in grote lijnen de toenmalige werkelijkheid accuraat weer. Op de voorgrond is links een natuurlijk ogende bosschage geschilderd en rechts een boomkwekerij: realiteit of fictie? Misschien is dit gedeelte in elkaar gezet als verzinnebeelding van de tegenstelling natuur/cultuur.

middelen, zowel ruimtelijk als financieel, in te zetten voor natuurontwikkeling in gebieden waar de mens nadien zo veel mogelijk behoort buiten te blijven, tenzij hij zich aanmeldt als recreant of als wetenschapper.

Door een flink eind op te schuiven in de richting van natuurontwikkeling, dreigen historie en herinnering in bepaalde gebieden grotendeels uit het landschap te verdwijnen, weggewist door een 'tabula rasa' benadering van de natuurontwikkelaar. Is het opgeven van historische continuïteit de prijs die onvermijdelijk moet betaald worden, indien we de natuur opnieuw een meer prominente plaats willen toekennen in het West-Europese landschap? En in welke mate is hierbij sprake van een reële trendbreuk in de omgang van

Conclusie

Wie eenvoudige voorschriften zoekt om zijn omgang met de natuur te organiseren, vindt bij de historische ecologie weinig houvast. Wie echter geboeid wordt door de complexe interacties tussen mens en leefomgeving, en door het erfgoed aan landschappen en ideeën dat als een gevolg daarvan in de loop van de geschiedenis is opgebouwd, vindt in de ecologische geschiedenis veel stof tot nadenken. De onderzoekers kunnen beleidsmakers en natuurbeheerders beelden aanreiken van hoe het – vermoedelijk – was of beschrijvingen van hoe sommige individuen of groepen in de samenleving ooit ervoeren of beschreven dat het was. Een grondige kennis en kritische evaluatie van dit erfgoed kan de discussies over natuurbehoud

en natuurontwikkeling alleen maar rijker maken.

Misschien ligt de diepere waarde van de ecologische geschiedenis er uiteindelijk in dat ze helpt duidelijk maken dat 'men are only fellow-voyagers with other creatures in the odyssey of evolution' (Leopold, 1990). Milieufilosoof Leopold voegde daar wel aan toe dat de mens, met zijn grote technologische impact, inmiddels de kapitein van het schip is geworden. Diep in ons zit altijd wel iets van een 'fetisher' en iets van een 'manager'. Aan iets gelijkaardigs moet ook de oosterse wijze hebben gedacht die iedereen aanraade altijd twee briefjes op zak te hebben: op het ene stond geschreven 'voor mij is de wereld gemaakt', op het andere 'ik ben slechts stof en as'.

Literatuur

- Bennett, J.W., 1976.** The ecological transition. Cultural anthropology and human adaptation. Pergamon Press, New York.
- Diamond, J., 2000.** Zwaarden, paarden en ziektekiemen. Waarom Europeanen en Aziaten de wereld domineren. Het Spectrum, Utrecht.
- Eisenberg, E., 1998.** The ecology of Eden. Picador, New York.
- Leopold, A., 1990.** A Sand County almanac. With essays on conservation from Round River. Ballantine Books, New York.
- Thiele, L.P., 1999.** Environmentalism for a new millennium: the challenge of coevolution. Oxford University Press, New York.
- Worster, D., 1988.** Appendix: doing environmental history. In: Worster, D. (Ed.), The ends of the Earth: 289-307. Cambridge University Press, Cambridge.

Summary

Environmental history or ecological history: the interconnected history of plants, animals and people

Environmental history is a multidisciplinary and therefore complex affair. Following Worster (1988) three clusters of research are briefly presented, one of them being the history of fauna and flora (historical ecology sensu stricto). Recently nature development has received a lot of attention in The Netherlands and Flanders. This could distract us from paying due attention to the historical heritage value of landscapes. Environmental history can help restore the balance between change and stasis, between 'nature' and 'culture' in our thinking about nature conservation and nature development.

I. Hoste
Nationale Plantentuin van België
Domein van Bouchout
B-1860 Meise
email: ivan.hoste@br.fgov.be